

הרב הגאון ר' פנחס מנחם אלתר זצ"ל
האדמו"ר מגור, בעל ה"פני מנחם"

שיעור בנושא פלגא נזקא (בבא-קמא דף טו.)

בהיכל הישיבה ביום א' בניסן ה'תש"ן

א.

ברשות הרב הגאון שליט"א. מאד התרגשתי מן המצוה שזיכו אותי בה מן השמים, שכן שמעתי שחלק מבחורי הישיבה, עמדו כבר אתמול לצאת ל"בין הזמנים", ואף-על-פי-כן נשאר יום נוסף לקראת בואי. אם זכיתי להרבות תורה באווירה של קדושה, בישיבתכם, יום נוסף, הרי על זה נאמר: "מרבה תורה מרבה חיים".

המקום הזה הוא נפלא. חז"ל אמרו: "אין תורה כתורת-ארץ-ישראל". ארץ-ישראל מוחזקת לנו מאבותינו. וברור שהחלק הזה של שבת בנימין, הוא חלק ששייך לעם ישראל, כמו שאר חלקי ארץ-ישראל. ההלכה היהודית לא מכירה שום קו ירוק, אין דבר כזה.

מה שכן יש בתורה, הוא חובתו של כל יהודי - מצות-עשה דאורייתא - לשנן בלילה וביום: קבלת עול מלכות שמים, "שמע ישראל", "ואהבת", וגם "והיה אם שמוע". רב סעדיה גאון אמר: "אין אומתינו אומה אלא בתורתה". לצערינו במשך שנות הגלות, השתכחה התורה, אך לא התשטטה. עם ישראל שמר על ייחודו וחזר לארצו אחרי המכות הגדולות של מלחמת העולם. אין עם בהסטוריה שאלפיים שנה היה בגלות, בכל מיני גילגולים, ולא התשטטה דמותו. אומות אחרות התערבבו לגמרי.

ארץ-ישראל מובטחת לנו בכל התנאים. כאן יש לנו טאבו. אבל יש גם אזהרה בטאבו, יש משכנתא: "השמרו לכם פן יפתה לבבכם וסרתם...". אז לא יועיל שום נשק בעולם, הנשק אינו הקובע, כשם שכשישראל התחילו לכבוש חלק חשוב מארץ-ישראל בשנת ה'תש"ח, לא היו בידיהם כמעט כל כלי זין. כך לא יועיל כל נשק, אם לא נהיה נצמדים לתורה. זו אמונה שיהודי חייב מן התורה, לשנן לעצמו, בערב ובבוקר, בכל יום.

עד כאן מעט דברי כיבושין.

---

1. השיעור שכתב מסרט הקלטה. השתדלנו במאד להתחקות אחר לשון האדמו"ר זצ"ל, ובמקומות שתומים נעזרנו במז"ר ראש הישיבה שליט"א, וכן בידינו ישעיהו לבנון הי"ד. - העורך.

ב.

נאמר לי כי אתם לומדים עתה מסכת בבא-קמא.

ברצוני לפתוח בענין המבנה של סדר נויקין, כפי שסודר בדברי חז"ל. זרעים-מועד - בין אדם לקונו. סדר נויקין - בין אדם לחבירו. סדר נויקין מתחיל בדברים החמורים ביותר: נזק שאדם מזיק לשני בכוונה, כאשר בכוונתו להזיק אותו. זו ממש המידה הגרועה ביותר שאדם יכול להגיע אליה - להיות רע למקום רע לבריות. הוא לא לקח ממנו כסף להנאתו, מחמת יצרו שלא יכול היה להתגבר עליו. אלא הוא התכוון להזיק.

לאחר שאדם התעלה מן המדה הרעה הזו, של היותו רע, ויודע כי אסור לו להזיק לחבירו בגופו, באה האזהרה גם על ממונו. שמירת נויקין - כהכונס צאן לדיר. לאחר מכן כבר באים דיני גנב וגולן, כבסוף מסכת בבא-קמא. שם באים דינים למקרים שאדם מיצרו מתפתה לעשות מעשה רע, אבל להנאתו, יש לו הנאה בהזיק.

אחר כך באה מסכת בבא-מציעא. פה כבר פשוט שאין האדם גוזל. הוא רק מוצא דבר שאינו שלו. אחר כך יש כבר יותר: דרך זה שהוא מוצא ויודע שהמציאה אינה שלו, אך במשא-ומתן אדם נדמה לו כי דבר מה בבעלותו, ועל-כן באים הלכות קנין, כבפרק "הזהב".

אחר-כך באים דיני ריבית, שלכאורה מבחינה הגיונית מדובר בממון שמגיע לאדם, והוא ממש שלו. אין זה גזל כלל, אף לא גניבה. הרי זה מדעתו של הלווה. אבל התורה אסרה את זה. אחרי זה נשך ריבית. יש כבר פועלים, אומנים, שיש ואדם שוכר אותם. התורה העניקה תנאים סוציאליים יוצאים מן הכלל, אבל יש לעיתים שהפועל עובר את הגבול, או שבעל-הבית עובר את הגבול, כבפרקים "השוכר את האומנין" ו"השוכר את הפועלים".

אחר-כך באה בבא-בתרא. פה כבר מדובר באנשים ישרים מאד. אך יש לעיתים נזקי שכנים. יש לדעת מה תחשב פגיעה. לאחר כל זאת, באים דיני ירושה. כאן כלל אין סיכסוך, אך יש לדון מי קודם למי בירושת הנפטר, ובקיום מצוותו.

כך לאט-לאט מעלים את האדם: אחר-כך באים דיני סנהדרין, עד שמגיעים למסכת אבות, שהיא עוסקת במדות של האדם. הכל לפני משורת הדין. באמצע, אחרי סנהדרין-מכות, באות מסכתות שבועות ועבודה-זרה. ויש לתמוה: איזה שייכות יש לעבודה-זרה ולשבועות לסדר נויקין? במסכת שבועות מתבארים עניני עדות - שבועת העדות. יש גם

שבועות בין אדם לחבירו, שמאמין לו חבירו, או שמא אינו מאמינו. ויש גם שבועה בין אדם למקום.

עבודה-זרה. שני אנשים מפליגים בספינה אחת. אחד מחורר חור בקרקעית הספינה, וטוען: אני עושה בתא שלי. אבל הספינה טובעת. עבודה-זרה זו פגיעה. עבודה-זרה היא שנאה של עם ישראל. העובד עבודה-זרה פוגע על-ידה לא רק בעצמו, אלא הוא פוגע בכלל ישראל. שאם אדם סוטה בכפירה, או משנה דברים חמורים, כמו שכתובים בפרשת קריאת שמע, אז הוא מוריד את עם ישראל מארץ-ישראל, ולכאורה אין לך נזק יותר גדול מזה, שכן הוא מפקיע מאחיו ומכל כלל ישראל את כל רכושם וכל זכותם. זה אם כן הדבר החמור ביותר בניזקין, רק שאדם עלול לא לעמוד על זה. אמנם זה חטא גדול מאד כלפי הקב"ה, אבל יש בזה דקות גם של בן אדם לחבירו. לפיכך נכנסה מסכת עבודה-זרה לסדר נזיקין.

אחר-כך באה מסכת אבות. אחרי אבות באה מסכת הוריות. בית-דין בפסקיו גרם נזק כללי. שגגת בית-דין. יש בזה עוד נגיעה כל-שהיא לבין אדם לחבירו, שכן אלו הם בחזקת נזק ברור, ושיוכים לסדר נזיקין, ולא לשום סדר אחר.

אמנם, מסכת בבא-קמא היא היסוד לדיני מי שמזיק ממש.

האדמו"ר מגור מברך ברכת האילנות

בבית-אל, ר"ח ניסן ה'תש"ן

ג.

אלו היו מעט דברי מחשבה, ועתה לענין כללי יותר ששייך לפרק הראשון ובכלל לנוזיקין, ענין עיוני-הלכתי.

”נוקי ממון”

נאמר לי כי עסקתם לאחרונה בסוגיית פלגא נזקא. ובכן, בדרך טו מובאת מחלוקת בין רב פפא ובין רב הונא בריה דרבי יהושע, האם פלגא נזקא - חצי נזק - הוא קנס או ממון. מה זאת אומרת פלגא נזקא? מדובר במה שהרמב”ם מגדיר אותו ”נוקי ממון”. אדם לא עשה דבר, אבל יש לו רכוש, ורכושו הזיק. יש בתורה מושג של ממון שהזיק. [יש דיון למשל, האם רכבו של אדם שהזיק, בעוד שהוא לא נכח בו, האם זה נקרא ”אבנו-סכיני-ומשאו”, או שזה נקרא נזקי-ממון].

”פלגא נזקא”

התורה הביאה מקרה של שור שהזיק. שור הוא כלי עבודה של אדם, אבל מטיבעו הוא מזיק. הוא עלול להזיק. לכאורה אם לא מרגיזים אותו, הוא מסוג הבהמות שאינן מזיקות. אבל חז”ל אמרו שמרחיקים ממנו חמישים אמה, ושמרים ראשו בימי ניסן (ראה ברכות לג. פסחים קיב.). זאת אומרת שהוא עלול להביא לסכנה. זו בהמה בעלת כח חזק, היא רגילה לנגוח. אבל סתם שור הוא בחזקת שמור, פחות או יותר, והתורה אמרה שבעל שור שהזיק, בשלוש פעמים הראשונות, משלם רק חצי נזק, פלגא נזקא.

אם פלגא נזקא קנסא או ממונא.

אלא שיש מחלוקת מה פירוש פלגא נזקא. דרך אחת לפרש: סתם שור הוא בחזקת שמור ובעל-הבית לא עשה שום עוול בזה שהשור שלו הסתובב באופן חופשי. אלא שקרה אסון, ואף שמשורת הדין לא היתה צריכה התורה לחייב אותו, אף-על-פי-כן היא קנסה אותו, כדי שאדם יהא רגיל להקפיד מאד שהבהמה שלו לא תזיק. זהו ”פלגא נזקא קנסא”. דרך אחרת לפרש היא להיפך: שמצד הדין בעל השור חייב, אבל מכיון שהוא לא ציפה שדבר כזה יתרחש, ולא היה נראה ששורו יזיק, לכן התורה חסה עליו. זהו ”פלגא נזקא ממונא”.

שכיחות שן ורגל לעומת קרן. בשן ורגל לא אומרים פלגא נזקא.

בריש המסכת נמצא הגדר של שור שהזיק. שור שהזיק בכוונה דוקא, נגח בכוונה - זהו דבר שאינו רגיל. אבל שור שהולך, ותוך כדי הילוכו אוכל שדות של אחרים, זה כבר מאד שכיח, - ”שן”. ”רגל”, - עוד יותר שכיחה

משן. שכן שן זה רק כשיש הנאה להזיקו וזה אולי יותר מקרן. אבל רגל, - זה מתרחש בדרך אגב הילוכו מבלי שעושה איזה נזק בכוחו, ואם הביא אותו למקום לא נכון, אז הוא דורס. זה שכיח. וכאן אין דין של חצי נזק. ואין אפילו ספק לחכמים, אם זה קנסא או אם זה ממונא. זה ודאי לא קנס, ואפילו לא ממונא. זה ברור שבאלו הוא חייב. זה מועד מתחילתו.

לולא הפסוק "בכור שורו הדר לו", היינו חושבים שרק על תם משונה אומרים פלגא נזקא. אך תם רגיל משלם נזק שלם.

הכל הלא מרומז בתורה שבכתב. והגמרא לומדת (בדף ב:), מהיכן את יודעים את דינו של שור שנגח? "ויעש לו צדקיה בן כנענה קרני ברזל, ויאמר: כה אמר ד': באלה תנגח את ארם..." (מלכים-א כב ; יא). יש עוד פסוק "בכור שורו הדר לו וקרני ראם קרניו בהם עמים ינגח..." (דברים לג ; ח).

ומבררת הגמרא מדוע צריך שניים? ועונה, כי לו הייתי אומר רק את הראשון, הרי לצדקיה בן כנענה היו קרני שור מלאכותיות, והייתי אומר שרק אם השור נוגח קרן בפיו, או דבר אחר, ונגח בזה, מאד מאד משונה, שרק לכאן מתכוון הכתוב לחייב חצי נזק בשור תם. אבל בנגיחה רגילה - שור שנגח בקרניו, כאן הייתי אומר שישלם נזק שלם. הייתי אומר שהתורה חילקה בין תם למועד, רק אם הוא לוקח חפץ בשיניו. אבל סתם שור הוא בחזקת נגחן ומועד מיד, כמו רגל, ומשלם נזק שלם. ולשם כך בא הפסוק השני לחייב תם רגיל רק בחצי נזק.

קושיית הרשב"א: שיביא הניזק ראייה שהתורה חייבה בלא משונה נזק שלם. על ההנחה שללא הפסוק "בכור שורו" היינו סוברים לחייב את בעל השור נזק שלם כמועד מתחילתו, בנגיחה שאינה משונה, מקשה הרשב"א ז"ל (ב: ד"ה אבל במחוברת): "קשיא לי, אדרבה, אימא כולה תמה היא לשלם חצי נזק בלחוד, דכל לאפוקי ממונא, קולא לתובע וחומרא לנתבע". כלומר, הלא יש כלל - "המוציא מחבירו עליו הראיה", וכשהניזק בא להוציא את תשלום ניזקו מבעל השור, כמו בשאר דיני נזיקין, כשיש ספק אומרים "המוציא מחבירו עליו הראיה". וגם כאן, למה שנחייב אותו מספק בנזק שלם, הרי יש לפוטרו לגמרי מספק. ורק כשיביא הניזק ראייה שכוונת הפסוק היא לדבר מזור ביותר, למשונה, ששור יקח בפיו קרניים מלאכותיות, ובצורה זו יגח, רק אז נוכל לחייב את בעל השור לשלם נזק שלם כשאינו משונה. מנין לנו שהתורה חילקה בין משונה לשאינו משונה?

תירוץ הרשב"א שבספק נזיקין חייבין. והקושי בדבריו.

הרשב"א מתרץ שבנזיקין אנו אומרים "ספק נזיקין חייב". וכמה תמהו² על דברי הרשב"א הללו, ניש מקום נוסף במסכת בבא-קמא שבו נמצאים דברים לכאורה תמוהים של הרשב"א, בענין "כולן-כאבות לשלם ממיטב", שהרשב"א מונה גם עבד שיוצא בשן ועין. והקשו עליו, מה שייך שם מיטב?³ שכן איך יתכן שיאמר הרשב"א שבספק נזיקין היינו לומדים לחומרא? הלא יש כלל, ישנה משנה שלימה בדף לה.:- "שור שהיה רודף אחר שור אחר והזוק... היו שנים רודפים אחר אחד... אם היו שניהם של איש אחד... היה אחד גדול ואחד קטן, הניזק אומר גדול הזיק, והמזיק אומר לא כי, אלא קטן הזיק; אחד תם ואחד מועד, הניזק אומר מועד הזיק, והמזיק אומר לא כי, אלא תם הזיק - המוציא מחבירו עליו הראיה". הרי כי גם בנזיקין, ואף בנזיקין של שור, אומרים "המוציא מחבירו עליו הראיה", וכך בהרבה מקומות בש"ס.

לכאורה הקושי על הרשב"א הוא רק למ"ד פלגא נזקא קנסא. את הלימוד מן הפסוקים אנו לומדים לשני האמוראים. ולכאורה, בשלמא לרב הונא בריה דרב יהושע הסובר שהחיוב של חצי נזק הוא ממונא, כי הוא חייב לשלם חצי נזק מכיון שהתורה חסה עליו, רחמה עליו, אז זה ממש ממון. ואם זה ממונא, בסדר, שכן אם התורה רחמה עליו, על מי להביא הראיה?⁴ אבל אם פלגא נזקא קנסא, כרב פפא, אז קשה, שכן למעשה המזיק פטור, אלא שהתורה קנסה אותו. אז מאיפה אנחנו יודעים שהכתוב קנס אותו? האם הוא בכלל קנס, או שהוא בכלל פטור?

אפשר שהקושי הוא גם למ"ד פלגא נזקא ממונא. מאידך, במשנה שהבאנו לעיל, רואים שאם השור דרכו בכך או לא, אם מועד הזיק, או שתם הזיק, שני שוורים שנגחו, אחד תם ואחד מועד, וזה אומר מועד הזיק וזה אומר תם הזיק, מכל מקום רואים שיש דין של מוציא מחבירו עליו הראיה, ואם כך קשה גם למאן דאמר פלגא נזקא ממונא. שכן יש לומר המוציא מחבירו עליו הראיה.

-
2. ראה שו"ת חתם סופר ח"ב, יורה-דעה סימן רמא, שו"ת שואל-ומשיב מהדורא קמא, חלק ג, סימן קמה, ד"ה ובה יש ליישב, וברכת-שמואל סימן ב.
  3. בדף ה. ד"ה והא מוציא שם רע, שם מקשה הרשב"א משן ועין וראשי איברים שלא נכללו בעשרים וארבעה אבות נזיקין, שהרי קנס הוא, וקנסות פורטו אחד לאחד. ושואלים על הרשב"א (ראה דרכי-דוד), שהמכנה המשותף לעשרים וארבע אבות נזיקין, שכולם משלמים ממיטב, ועל עבד לא משלמים ממיטב, אלא שיחררו הוא תשלומו.
  4. נראה שכונתו, שלרב הונא בריה דרב יהושע הלימוד מן המקרא הוא רק הנחה בתשלום, והיו לקולא על המזיק, ואילו לרב פפא, אנו צריכים הוכה כדי לחייב את הניזק בתשלום.

תירץ קושיית הרשב"א.

אני רציתי פעם לתרץ את הקושיה של הרשב"א ממה שהגמרא מסיקה בדף ה:ו, שבאמת "מבור ומחד מהנך" אפשר ללמוד לכל החיובים, ולמה בכל זאת נכתבו כל הדברים? להלכותיהם. בכל אחד יש דין מיוחד לפטור, וכולם פטורים, לפטור דוקא. קרן לחלק בין תמה למועדת, שן ורגל לפוטין ברשות הרבים, כל אחד פטור. אם הפסוק הוא לפטור, אז יוצא שהקושיא הזאת לכאורה מתורצת לגמרי, כי אנחנו היינו אומרים שבאחד פטור, אבל מנין אני יודע שגם בשני פטור. הרי אין זה חיוב כאן שנלמד מן הפסוק, שצריך לומר המוציא מחבירו עליו הראיה. אלא כל הדין שנאמר בתורה נאמר לפטור.⁵

אולי זה כוונת הרשב"א ש"ספק נזיקין חייב", אם כי בלשון הרשב"א לא נראה כך.⁶ אבל את עצם קושיית הרשב"א אפשר לתרץ, כי כל הפסוק למעשה רק בא לפטור. לא לחיוב.

האדמו"ר מגור מוסר שיעור בהיכל הישיבה

5. ובכל מקום שלא נאמר בו פטור מיוחד, אנו מחייבים אותו, ואין אומרים המוציא מחבירו עליו הראיה. ולכן לשון הגמרא: "אבל במחוברת אימא כולה מועדת היא?".
6. שכן הרשב"א מדמה לאיסורא, ולפי דברי האדמו"ר זצ"ל, אין החיוב בספק נזיקין לחומרא בגלל שכך הוא באיסורין, אלא מכיון שכדי לפטור, צריך לימוד מיוחד מן הפסוק כפי שלומדים בגמרא בדף ה:ו.

ד.

מכיון שאנחנו שלושים יום לפני הפסח, אני רוצה לסיים, ברשות הרב, בעוד קטע קטן. אצלנו בישיבה עוד נמשכים הלימודים, אבל כבר התחלנו להגיד שיחה מוסרית אחת לקראת פסח. אז הרשו לי לשתף אתכם.

בענין קרבן הפסח, יש דין של "כל ערל לא יאכל בו", וכן "כל בן נכר לא יאכל בו". הגמרא (פסחים צו.) לומדת, איצטריך, - אנחנו צריכים את שני הפסוקים האלה. אם היה כתוב ערל, הייתי אומר ערל זה מאוס, אבל בן נכר, - יש לו צורה של כלל ישראל, אף שיש לו מחשבה לא כל-כך טהורה. ואם היה כתוב בן נכר, הייתי אומר דוקא בן נכר לא יאכל בו, שכן אין ליבו לשמים, אבל ערל מותר בקרבן פסח. מפני שערל, ליבו לשמים. הוא יכול להיות יהודי כשר, אלא שמתו אחיו מחמת מילה, הוא אנוס. כמו היהודים הבאים מרוסיה. הוא יהודי כשר, ליבו לשמים, רק יש לו משהו שהוא לא יכול היה לקיים מצוה אחת, מצות מילה. ושמא יוכל לעשות הפסח אפילו בטומאה. עושים אפילו בטומאה.

הגמרא בפסחים, במקום אחר, סוגיא שלמה (סא-סב.), דנה אם מקצת ערלה פוסלת, או מקצת ערלה אינה פוסלת. פסח שנשחט לשם מולים ולערלים. אם הפסח נשחט לשם ערלים, אז הם לא יוכלו לאכול. ואפילו אם יש אחד שהוא לא מהול, או שיש אחד שיש לו ילד שאינו מהול, הוא פוסל. אם מקצת ערלה פוסלת או לא?

הרמב"ם מברר מה טעמה של מצות ברית מילה? ואומר: כדי למעט את התאוות. אני זוכר, כשהייתי ילד בן שתיים-עשרה שנה, למדתי בתלמוד-תורה אצל המלמד שלי. הוא אמר לנו (על-פי הגמרא בשבת קל.), כל מצוה שהחזיקו ישראל בידם, שמסרו את נפשם עליה, עדיין היא מקויימת, כגון מילה. מצוה שלא מסרו את נפשם, היא רפויה בידם, כגון תפילין. בעיירה הקטנה שלי היו רוב היהודים מניחים תפילין, שומרי שבת. אמרתי, אני לא מבין! - רוב ישראל לא מניחים תפילין? רפויה בידם? אני לא רואה את זה! נו, כשילד בן שתיים-עשרה שואל שאלה כזו בכיתה, או צריך להתייחס. הוא ענה לי מאד בפיקחות. הוא לא רצה להגיד לי שיש מקומות אחרים שהם לא כמו העיירה שלי. ולפני השואה היה עדיין ספק גדול, יתכן שרוב ישראל הניחו תפילין. אז הוא אמר: יש שיטות אם התפילין צריכים להיות מעור אחד וכו', וצריך להניח כל היום, ולפי החומרות האלה היא רפויה בידם.

אך הכל תירוצים. לדאבונינו, ראינו שמגיעים זמנים שרוב ישראל לא מניחים תפילין. היום יש כבר את רעיון התשובה. כך לגבי תפילין. אבל

להיות מהול, בקיבוצים האנטי-דתיים ביותר, אפילו ברוסיה, והבאים משם חלק ניכר נימולים ממש במסירות נפש. זה היה סמל לעם ישראל למעט התאוות, וערל זה מאוס, במילה יש מיעוט התאוות שהאדם לא רגיל לשלוט בעצמו מפניהן.

על-ידי שהוא ערל, הוא לא יכול בעצמו לתפוס את קדושת הפסח ואת קדושת המועד. וחז"ל אומרים: "המבזה את המועדות כאילו עובר עבודה-זרה", אין לו חלק לעולם-הבא. אז כותבים ספרי החסידים, שאם המועד, יום-טוב עובר, ואני אכלתי מצה, וקיימתי מה שכתוב, אבל המועד לא הותיר בי סימן, לא הבנתי את ענינו, אז יש בזה חשש קטן של מבזה את המועדות, זה נקרא ביזוי. זאת אומרת שאדם צריך במועד להתעלות. ובעשותו קורבן פסח, הוא צריך למשוך את ידו משני דברים: מתאוות גופניות, וגם מ"בן נכר" - מחשבות של חסרון אמונה חלילה וחס.

אנחנו רואים בנביאים, שכל הגזירה של הגלות וחורבן הבית, נגרמה "כי חזק הוא ממנו", וחז"ל אומרים (מנחות נג): "אל תקרי ממנו אלא ממנו". זה אותו כתיב, ממנו-ממנו, שלא שאנחנו לא חזקים מספיק להלחם, אלא כלפי ד' אמרו. אמנם היו שם גיבורים, בני ענק, אבל ד' הבטיח, ד' מבטיח. ד' איתנו אל תיראו. אבל באותו רגע שד' אמר אל תעפילו לעלות, והם עלו, נפלו. כי הקנין שלנו בארץ-ישראל הוא לא בכח הנשק אלא בכח האמונה. מותר לנו לצאת בשבת עם רובים, וחיילים, אבל אנחנו צריכים לדעת שהחיוק לזה נותנת התורה והאמונה.

עכשיו אנחנו לקראת פסח, חג שבו נגאלו, וחז"ל (מכילתא בא, יד) אומרים: "ובו עתידין להגאל", באמונה שלמה. אנו מקווים שכבר בעז"ה לא תהיה גלות שלישית, וכל שטח שבידינו ישאר בידינו. אז חיזקו ואימצו, ושום דבר לא יתבצע מהתוכניות. עם ישראל לא יוותר על תורתו, ואז ממילא גם ארצו תשאר לתמיד. ונשמח לחגוג ביחד רק בשמחות. אז תודה רכה לרב ראש הישיבה, ולכולכם, שכן באמת כל-כך בלבביות התקבלתי. ראיתי מקום נהדר מאד.